

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
„КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

МЕТОДИ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання домашньої контрольної роботи
для студентів спеціальності
„Автоматизоване управління технологічними процесами”
заочної форми навчання

Київ
НТУУ „КПІ”
2013

Інтелектуальні системи управління: Методи експертного оцінювання: Метод. вказівки до викон. домашньої контрольної роботи для студ. спеціальності „Автоматизоване управління технологічними процесами” заочної форм навчання/ Уклад.: Л. Д. Ярошук. – К. : НТУУ „КПІ”, 2013. – 16 с.

Навчальне видання

МЕТОДИ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Методичні вказівки до виконання домашньої контрольної роботи з курсу „Інтелектуальні системи управління” для студентів спеціальності „Автоматизоване управління технологічними процесами” напряму „Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології” заочної форми навчання

Укладач: Ярошук Людмила Дем'янівна, канд. техн. наук, доц.

Відповідальний

редактор А.І. Жученко, докт. техн. наук, проф.

Рецензент О.С. Жураковська, канд. техн. наук, доц.

Авторська редакція

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	4
Мета та завдання домашньої контрольної роботи, вимоги до оформлення.....	5
Завдання до домашньої контрольної роботи	6
Склад, обсяг і структура домашньої контрольної роботи.....	7
Пояснення та приклади виконання завдань.....	8
Порядок захисту та контрольні запитання.....	15
Список рекомендованої літератури.....	16

ВСТУП

Задачі, які не можуть бути розв'язані виключно математичними методами без урахування знань фахівців, набутих ними в результаті тривалої роботи, а також їхньої інтуїції, належать до сфери інтелектуальних.

Метою вивчення дисципліни „Інтелектуальні системи управління” є ознайомлення студентів з різноманітними аспектами теорії та практики розробки і використання систем управління технологічними процесами, в основі яких - неформальні знання фахівців (експертів у певній предметній області).

У результаті вивчення цих дисциплін студенти повинні знати типи моделей знань, методи формалізації інформації, математичні методи, що використовуються в системах ШІ, методи створення систем, побудованих на моделях та алгоритмах штучного інтелекту, зокрема, в автоматизованих системах управління технологічними процесами.

Мета та завдання домашньої контрольної роботи, вимоги до оформлення

Однією з важливих складових систем ШІ є база знань (БЗ). Її формування потребує навичок роботи з експертами та знання методів формалізації їхніх знань. Домашня контрольна робота охоплює частину першого розділу дисципліни “Основи штучного інтелекту”, а саме тему “Системи експертного оцінювання”.

Найбільш поширеними методами оцінювання впливу чинників (факторів) на певний критерій, який відображає функціонування хіміко – технологічної системи або системи іншого типу, є методи одночасного та попарного ранжування.

Метою виконання домашньої контрольної роботи є закріплення знань та набуття умінь з експертного оцінювання для предметної області, у якій працює студент заочної форми навчання.

Основні задачі домашньої контрольної роботи передбачають виконання наступних завдань:

- проведення експертного опитування для обох типів ранжування;
- визначення компетентності експертів;
- розрахунки відповідно до одночасного методу ранжування без та з врахуванням компетентності експертів;
- розрахунки відповідно до попарного методу ранжування без та з врахуванням компетентності експертів.

Опис предметної області, яку досліджує експерт (визначається в основному задачами роботи студента) не повинен перевищувати 4 сторінок.

Розрахунки можуть бути виконані за допомогою калькулятора або засобами *MS Excel* (це рекомендується).

При оформленні роботи керуватися наступним:

- властивості сторінки: папір А4, поля: ліве – 2,5 см, інші – 2;
- параметри форматування тексту: *Times New Roman*, 14 пт, 1,5 інтервали;
- нумерація сторінок наскрізна, знизу посередині, починаючи з 3-ї сторінки;
- нумерація рисунків, формул та таблиць за схемою: *N1.N2* (*N1*- номер розділу, *N2* - номер об'єкту в розділі), наприклад, табл.2.1 – перша таблиця в першому розділі, таким же чином для рисунку - рис.2.1, для формули (2.1);
- рисунки можуть бути виконані в *MS Word*, *MS Visio* або *MS Excel*.

Завдання до домашньої контрольної роботи

Виконати ранжування технологічних змінних, спостереження за якими дозволить всебічно оцінити стан технологічної системи. Для цього виконати наступне:

- провести опитування експертів за методом одночасного ранжування;
- визначити компетентність експертів за 2 - 3 критеріями;
- виконати обробку думок експертів як без врахування, так і з врахуванням їхньої компетентності;
- подати графічні зображення результатів опитування;
- сформулювати висновки щодо найбільш важливих технологічних змінних;
- виконати дослідження методом попарного ранжування.

Склад, обсяг і структура домашньої контрольної роботи

Домашня контрольна робота подається у вигляді пояснювальної записки, яка містить текстову частину з описом проблеми, матриці з результатами опитування експертів та обробкою цих опитувань, з даними про компетентність експертів, діаграми ранжування факторів, Обсяг роботи не повинен перевищувати 25 сторінок.

Згідно із наведеними вище завданнями на розрахункову роботу її структура повинна бути наступною:

Титульний листок

Завдання на розрахункову роботу

Зміст (*приклад наведено далі*)

1. ОПИС ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ ТА ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ
2. МЕТОД ОДНОЧАСНОГО РАНЖУВАННЯ ТА ВРАХУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКСПЕРТІВ
3. МЕТОД ПОПАРНОГО РАНЖУВАННЯ

Список використаних джерел

Додатки (за необхідністю)

Пояснення та приклади виконання завдань

II. Розглянемо метод одночасного ранжування та врахування компетентності експертів

Спеціалістам пропонують ранжувати всі чинники, які включено в анкету, по ступеню їхнього впливу на певний показник. Найважливіший, з точки зору спеціаліста, чинник одержує ранг 1, менш суттєвий - ранг 2 і т.д. Якщо спеціаліст вважає два або більше чинників рівноважливими, він має право поставити їм однакові ранги.

Розглянемо приклад. Вісім експертів ($NE=8$) залучені до оцінки ступеня впливу дев'ятох ($K=9$) вхідних змінних на вихідну змінну об'єкта керування. У табл. II.1, яка називається *матрицею ранжування*, наведено результати роботи фахівців.

Треба визначити відносний ступінь впливу кожного з факторів на вихідну змінну об'єкта.

Таблиця II.1 Матриця ранжування

Експерти $i = \overline{1,8}$	Вхідні змінні (фактори), $j = \overline{1,9}$								
	1	2	3	4	5	6	7	8	$K=9$
1	1	7	2	3	6	4	5	8	8
2	2	3	6	4	9	1	8	7	5
3	1	4	3	2	6	1	5	1	2
4	3	6	5	4	7	1	6	5	2
5	2	5	3	4	7	6	6	1	2
6	1	5	5	2	6	6	7	3	4
7	2	5	6	3	7	8	9	1	4
$NE=8$	1	3	4	2	5	1	6	1	2

Оскільки в матриці ранжування є ранги, що співпали (так звані „зв'язані”), то приведемо її спочатку до *нормального виду*. У нормальній матриці сума кожного рядка дорівнює $K(K+1)/2$.

Для цього змінним, що мають однакові ранги, надають ранг, що дорівнює середньому значенню тих місць, які ці змінні поділили між собою. Так, 8-й і 9-й вхідним змінним експертом 1 був наданий однаковий ранг - 8. При приведення матриці до нормального виду їм надається ранг $(8+9)/2=8,5$.

Наведемо в табл.П.2 нормальну матрицю ранжування.

Тепер за даними таблиці III.2 підрачуємо суми рангів $\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$, які набрав j -

й фактор після опитування усіх NE експертів. Ці суми будуть основними показниками сили впливу факторів на досліджувану властивість. З наведеного прикладу очевидно, що найбільший вплив на досліджувану вихідну змінну має 1-й фактор. Далі йдуть фактори 4, 8, 6, 9, 3, 2, 5, 7.

Таблиця П.2. Нормальна матриця ранжування

Експерти	Вхідні змінні										Повто- рення	T_i
	1	2	3	4	5	6	7	8	9			
1	1	7	2	3	6	4	5	8,5	8,5	2	6	
2	2	3	6	4	9	1	8	7	5	-	-	
3	2	7	6	4,5	9	2	8	2	4,5	3;2	30	
4	3	7,5	5,5	4	9	1	7,5	5,5	2	2;2	12	
5	2,5	6	4	5	9	7,5	7,5	1	2,5	2;2	12	
6	1	5,5	5,5	2	7,5	7,5	9	3	4	2;2	12	
7	2	5	6	3	7	8	9	1	4	-	-	
8	2	6	7	4,5	8	2	9	2	4,5	3;2	30	
$\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$	15,5	47	42	30	64,5	33	63	30	35			

При проведенні опитувань доцільно враховувати компетентність спеціалістів, оскільки вони мають, як правило, різну кваліфікацію. Існують різноманітні способи оцінки компетентності.

У результаті опрацювання даних про експертів, одержують таблиці ранжування, аналогічні тим, що були при ранжуванні факторів.

Розглянемо приклад. Нехай вибрано два ($KR=2$) документальні критерії компетентності експертів – стаж роботи та виробничий розряд. Дані про експертів занесені у табл. II.3.

Таблиця II.3 Критерії компетентності експертів

№ експерта	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Стаж роботи (років)	0,5	5	3,5	0,5	1,5	1	0,4	8	3	6
Виробничий розряд	5	6	6	4	5	4	3	5	6	5

Переведемо ці дані у ранги. Принцип такий - чим більший стаж роботи, або розряд, тим менший ранг.

У табл. II.4 наведено нормальну матрицю ранжування експертів за критеріями компетентності.

Таблиця II.4 Нормальна матриця ранжування експертів

№ ранжування $j = \overline{1, KR}$	№ експерта ($i = \overline{1, NE}$)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 (за стажем)	8,5	3	4	8,5	6	7	10	1	5	2
2 (за розрядом)	5,5	2	2	8,5	5,5	8,5	10	5,5	2	5,5
$\sum_{j=1}^{KR} y_{ji}$	14	5	6	17	11,5	15,5	20	6,5	7	7,5
Кінцевий ранг	7	1	2	9	6	8	10	3	4	5

Пропорційно сумі рангів, яку одержує той або інший спеціаліст, для кожного з них визначають „вагу” думки, δ .

Того спеціаліста, який має найменшу суму рангів, $(\sum_{j=1}^{KR} y_{ji})_{\min}$, визнають найдосвідченішим, „вага” його думки становитиме $\delta=2$. Найменш досвідчений одержав найбільшу суму рангів, $(\sum_{j=1}^{KR} y_{ji})_{\max}$, „вага” його думки - $\delta=1$.

Для визначення „ваги“ думок інших спеціалістів використовують лінійне рівняння

$$\delta_i = a + b \sum_{j=1}^{KR} y_{ji}. \quad (\text{II.1})$$

Для розрахунку параметрів a і b розглядають систему рівнянь

$$\begin{cases} 2 = a + b \left(\sum_{j=1}^{KR} y_{ji} \right)_{\min} \\ 1 = a + b \left(\sum_{j=1}^{KR} y_{ji} \right)_{\max} . \end{cases}$$

З цієї системи визначають параметри a і b і підставляють їх у (II.1).

Для нашого прикладу

$$\begin{cases} 2 = a + b \cdot 5; \\ 1 = a + b \cdot 20. \end{cases}$$

Розв'язавши цю систему, отримуємо $a=7/3$, $b=-1/15$.

Остаточно вагові коефіцієнти мають такі значення

$$\begin{array}{ll} \delta_1 = 1,40; & \delta_6 = 1,30; \\ \delta_2 = 2,00; & \delta_7 = 1,00; \\ \delta_3 = 1,93; & \delta_8 = 1,90; \\ \delta_4 = 1,20; & \delta_9 = 1,87; \\ \delta_5 = 1,57; & \delta_{10} = 1,83. \end{array}$$

Якщо ранжування факторів виконують з урахуванням компетентності спеціалістів, то висновок про ступінь впливу факторів на обраний критерій

роблять не по сумі $\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$, а по сумі $\sum_{i=1}^{NE} (a_{ij} \cdot \delta_i)$.

Діаграма може мати наступний вид (див. рис. П.1):

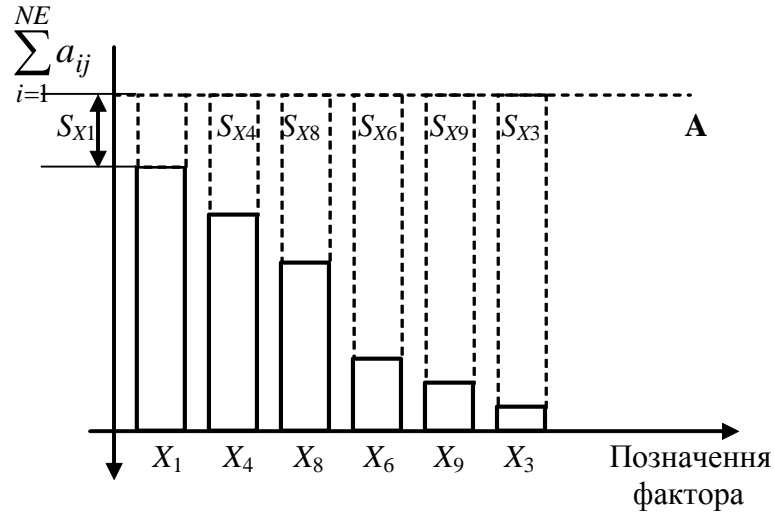

Рис.П.1. – Діаграма ранжування факторів

З цього рисунка видно, що суми $\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$ відкладають не від нульового рівня, а від такого, який перевищує найбільшу з цих сум.

На рис.П.1 цей рівень позначено пунктирною лінією A , а значення суми для j – о фактора – виразом S_{X_j} .

III. Розглянемо метод попарного ранжування

При використанні цієї методики фахівцям пропонують порівнювати чинники попарно для того, щоб визначити у кожній парі найбільш важливий (значущий). Експерта просять заповнити таблицю попарних порівнянь таким чином: якщо фактор i (у рядку) більш значущий ніж фактор j (у стовпці), то у комірці ij треба записати 1, інакше – треба записати 0. У комірках головної діагоналі таблиці проставляють прочерки. Наведемо приклад заповнення таблиці ранжування (табл. III.1).

Табл. III.1. Таблиця попарних порівнянь одного з експертів

	x_1 ($j=1$)	x_2 ($j=2$)	x_3 ($j=3$)	x_4 ($j=4$)
x_1 ($i=1$)	-	1	1	0
x_2 ($i=2$)	0	-	1	0
x_3 ($i=3$)	0	0	-	0
x_4 ($i=4$)	1	1	1	-

Після того, як всі фахівці заповнять свої таблиці, організатори експертизи створюють підсумкову таблицю. У кожній ij -й комірці останньої записують число, яке є сумою чисел відповідних комірок усіх таблиць фахівців.

Далі підсумовують ранги в кінцевій таблиці окремо по рядках, окремо по стовпцях. Отримані суми рангів i визначають результат. Можна використовувати суми тільки по рядках, або тільки по стовпцях. Визначають обидві суми тільки заради перевірки результату.

Якщо порівнювати суми по рядках, то 1-е місце отримує той фактор, який набрав найбільшу суму рангів, а якщо порівнювати по стовпцях – найменшу.

Розглянемо приклад. Десять експертів ($NE=10$) ранжують 5 ($K=5$) факторів. Треба визначити відносний ступінь впливу кожного з факторів на вихідну змінну об'єкта. У таблиці III.2 подамо підсумкову таблицю ранжування для десяти експертів.

Таблиця III.2. Підсумкова таблиця ранжування

Номери факторів	1	2	3	4	5	Суми
1	-	10	7	6	1	24
2	0	-	3	5	2	10
3	3	7	-	8	3	21
4	4	5	2	-	2	13
5	9	8	7	8	-	32
Суми	16	30	19	27	8	100

Отже, згідно з даними остаточної матриці ранжування, найсуттєвішим слід визнати 5-й фактор, а далі за ступенем убавання впливу: 1 – й, 3 – й, 4 – й, 2 – й.

Якщо ранжування факторів виконують з урахуванням компетентності спеціалістів, то висновок про ступінь впливу факторів на обраний критерій

роблять не по сумі $\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$, а по сумі $\sum_{i=1}^{NE} (a_{ij} \cdot \delta_i)$.

У випадку *попарного ранжування* на ваговий коефіцієнт думки i – о експерта помножують кожний елемент матриці цього i – о експерта. Загальну матриці будують таким же методом, як і без врахування компетентності.

Для аналізу результатів ранжування будують діаграми рангів з осями $\sum_{i=1}^{NE} a_{ij}$ або $\sum_{i=1}^{NE} (a_{ij} \cdot \delta_i)$ по вертикалі та позначенням номера фактора по горизонталі.

Порядок захисту та контрольні запитання

Захист розрахункової роботи відбувається після виконання усіх розділів завдання.

Студент підтверджує виконання завдань, наводячи відповідні дослідження та розрахунки з пояснювальної записки.

Для захисту розрахункової роботи студент повинен знати відповіді на наступні запитання:

1. Коли слід застосовувати експертні знання?
2. Які існують способи роботи з експертами?
3. В чому полягає метод Дельфи?
4. Для чого використовують системи експертного оцінювання у загальному випадку і при автоматизації процесів зокрема?
5. Які ви знаєте системи ранжування?
6. Назвіть загальні методи оцінки компетентності експертів.
7. Як визначити узгодженість роботи експертів?
8. Як використовують дані про компетентність експертів в системах ранжування?
9. Як графічно подати результати опитувань?
10. Які можуть бути подальші дії при неузгодженості роботи експертів?

Список рекомендованої літератури

1. Технології штучного інтелекту – 2. Інтелектуальні системи управління: Отримання та використання експертних знань у системах управління: Методичні вказівки до викон. лабор. робіт для студ. спец. „Автоматизоване управління технологічними процесами” / Уклад.: Л.Д. Ярощук, Ковалюк Д.О., Ярощук І.В.. – К.: НТУУ ”КПІ“, 2011. - 68 с.
2. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. – М.:Статистика, 1980. – 263 с.
3. Дьякова Н.С., Круг Г.К. Применение методов ранговой корреляции для обработки качественной информации//Труды МЭИ.-1966.-Вып.67.с.7-28.
4. Статистические методы анализа экспертных оценок. М.:Наука, 1977. – 158с.